

Ο ποιητής Κώστας Βάρναλης*

Η απόφαση των *Νέων πρωτοπόρων* ν' αφιερώσουνε σ' ένα φυλλάδιό τους ξεχωριστή θέση για τον ποιητή Κώστα Βάρναλη με βρίσκει απόλυτα σύμφωνο και με γεμίζει χαρά...

Προσωπικά εγώ πιστεύω πως η πνευματική προσωπικότητα του Βάρναλη ξεπερνάει πολύ τα σύνορα του τόπου μας και μπορεί να σταθεί μέσα στα καλύτερα ονόματα που έχει να δείξει η παγκόσμια επαναστατική λογοτεχνία.

Όταν, πριν από λίγο καιρό, βρέθηκα στην ολόσπρη σάλα με τις μαρμαρίνες κολόνες στο «Σπίτι των συνδικάτων» της Μόσχας, μπροστά στο πλήθος των σοβιετικών λογοτεχνών και μπροστά στους ξένους που ήτανε καλεσμένοι στο πρώτο λογοτεχνικό συνέδριο της Σοβιετικής Ένωσης και είμουνα υποχρεωμένος να πω και γω δυο λόγια για την πνευματική κίνηση του τόπου μας, ένα μόνο όνομα μπόρεσα να προφέρω, με τη βαθιά πίστη πως δε μιλώ συμβατικά, τ' όνομα του Κώστα Βάρναλη.

Και όμως το προλεταριάτο του τόπου μας δεν τονέ γνωρίζει αρκετά. Ίσως μάλιστα τον ξέρει πολύ λίγο. Το λάθος έχει πολλές αιτίες. Σκοπός μου δεν είναι σήμερα να δείξω τις αιτίες αυτές. Ίσως φανούνε μερικές προχωρώντας στη μελέτη μου παρακάτω. Σκοπός μου είναι να μιλήσω για το Βάρναλη, σαν ένας από κείνους που η τέχνη τους βρίσκει αντίπαλο βαθιά στο είναι τους. Δεν είμαι τεχνοκριτικός και δε θα κάνω γυμνάσματα βαθιάς ανάλυσης για να ξαφνίσω τάχα τα πλήθη...

Ο Κώστας Βάρναλης γεννήθηκε στον Πύργο της Βουλγαρίας στα 1884 από μικροαστική φαμίλια. Δεκατεσσάρω χρονώ πήγε στα Ζαρίφεια Διδασκαλεία της Φιλιππουπόλης και πήρε το απολυτήριό του σε τέσσερα χρόνια. Ήταν εξαιρετικός μαθητής, έγραφε στίχους πατριωτικούς, έπαιρνε τα γράμματα, τα μάτια του έβγαζαν σπίθες, έδειγνε πως μπορεί να γίνει σπουδαίος «ιεροφάντης των Μουσών και λειτουργός της Παιδείας». Τον υποστήριξε λοιπόν ο δεσπότης Αγγιάλου και η κοινότητα Βάρνας και τον έστειλε να σπουδάσει φιλολογία στην Αθήνα.

Πίσω απ' αυτή την απλή ιστορία, που χίλιες φορές σε χίλιες πολιτείες και χωριά τον «αλύτρωτου ελληνισμού» με χίλια τόσα πρόσωπα επαναλήφτηκε όλο το δέκατο ένατο και τον εικοστό αιώνα, κρύβεται ένας κόσμος ολόκερος από ιδέες και ψυχρότητα, που θα μπορούσανε να προδιαγράψουνε το δρόμο ενός στοχαστή, ενός επιστήμονα, ενός τεχνίτη για

---

* Το άρθρο αυτό δημοσιεύτηκε στους *Νέους Πρωτοπόρους* τον Φεβρουάριο 1935 (Περίοδος Γ', χρονιά Δ', φύλλο 2, σ. 59-63).

όλη του τη ζωή. Στις κοινότητες αυτές τις ελληνικές, τις σκορπισμένες από τον Δούναβη ως το Μισίρι, έκαιγεν ο πιο φλογερός πατριωτισμός στο βωμό της «μεγάλης ιδέας». Πως οι χώρες αυτές ήταν ελληνικές «από του Ίστρου μέχρι του Νείλου και από της Κάτω Ιταλίας μέχρι του Τίγρητος και του Ευφράτου» ήταν δόγμα ασυζητήτο για τους δασκάλους, που πύρρωναν και σφυροκοπούσαν τις ψυχές των παιδιών σ' όλα τα σχολιά του δούλου ελληνισμού. Ο αρχαίος ελληνικός αποικισμός, ο μέγας Αλέξανδρος, οι βυζαντινοί αυτοκράτορες, είχανε γράψει απάνω στο γρανίτη της ιστορίας «τα απαράγραπτα δικαιώματα του ελληνισμού». Κ' έσπερναν οι δασκάλοι μέσα στις ψυχές των παιδιών την προσδοκία του Μεγάλου λυτρωτή, του Μαρμαρωμένου βασιλιά, που θ' αναστηνότανε και θ' ανάστανε την αυτοκρατορία των Ελλήνων, καθώς και του μεγάλου ποιητή, που θ' ανάστανε τη γλώσσα των Ομηρών και των Πλατώνων.

Ένα κομμάτι πρωτοπόρο αυτής της αυτοκρατορίας, ένας τόπος όπου τ' όνειρο αιώνων είχε γίνει υπέρλαμπρη πραγματικότητα, ήταν η «ελευθέρα ημών πατρίς», το βασίλειο της Ελλάδας. Μέσα σε τέτοιο χρυσοστέφανο έβλεπαν με τα μάτια της ψυχής των όλα τα νέα παιδιά, που φοιτούσανε στα σχολιά των ελληνικών κοινοτήτων και λαχταρούσανε την άγια στιγμή που θα φιλούσανε το χώμα της.

Η στιγμή αυτή ήρθε για το Βάρναλη τον Οχτώβρη του 1902.

Μα ο Βάρναλης έσκυψε να φιλήσει το άγιο χώμα της «ιστέφανης» πολιτείας, μύρισε την καβαλίνα και το κάτουρο, που ήτανε ζυμωμένα με τη βρωμερή λάσπη και τη σκόνη και αρωμάτιζαν τον «αβρόν και δίον αιθέρα» της χώρας των Ερεχθειδών. Και είδε, γιατί είχε μάτια που μπορούσαν να ιδούν και την τιμιότητα να πιστεύει στα μάτια του, μέσα στη λάσπη και τη σκόνη αυτή να κυλιούνται με τα ψηλά τους κολάρα και τα καλοσιδερωμένα ρούχα τους θριαμβευτικά οι έμποροι της ψευτιάς, οι φιλικατζήδες της πολιτικής, οι φαμφαρόνοι, οι γλωσσαμύντορες, οι θρησκευοκάπηλοι και οι κοντυλοφόροι.

Ο πρώτος αυτός τραγικός κλονισμός στάθηκε σωτήριος για την πνευματική εξέλιξη του Βάρναλη. Τον έβγαλε αμέσως από τα ψευτόνειρα, τον έφερε στη γη, τον έκλεισε προσωρινά στο εγώ του. Έγινε δημοτικιστής και όταν στα 1903 τ' αφιονισμένα παιδιά, που σπουδάζαν στο πανεπιστήμιο, πήγανε να κάψουν το εθνικό θέατρο, γιατί είχε ανεβάσει την *Ορέστεια* του Αισχύλου μεταφρασμένη από το Σωτηριάδη σε μισοδημοτική γλώσσα, ο Βάρναλης βρέθηκε στο αντίθετο στρατόπεδο μαζί με τους λίγους δημοτικιστάδες του καιρού εκείνου.

Το αηδόνι, που περίμεναν από τον Πύργο και τη Φιλιππούπολη να συνεχίσει τα πατριωτικά τραγούδια του Αχιλλέα Παράσχου, όταν πρωτάνοιξε το στόμα του εδώ στην Αθήνα, τραγούδησε δικούς του προσωπικούς καημούς, είχε ξεχάσει ολότελα τη «μεγάλη ιδέα» και τον ελληνικό απολυτρωτισμό και δε μιλούσε για καμιά νεκρανάσταση, ούτε πολιτική ούτε πνευματική.

Το πρώτο του βιβλίο ήταν μια μικρή συλλογή με τον τίτλο *Κρηθήρες* (1905). Είναι καμιά τριανταριά τραγούδια από τρεις ή τέσσερις στροφές. Χωρίζονται σε τρία μέρη με τους τίτλους: Σ' ένα αδειανό βάθρο θεού, *Ιρις* και *Τραγούδια του σκότους*. Τα θέματά τους είναι καθαρά προσωπικά, ένας χαμένος έρωτας, οράματα γυναικών, πόθοι, αναστεναγμοί, μελαγχολίες, ο ίσιος του θανάτου, μπραβούρες νεανικών ονείρων.

Το βιβλίο το προλογίζει ο ζακυνθινός ποιητής Στέφανος Μαρτζώκης. Παρουσιάζει το μετροφόρονα νέο που ημπορώ να το πω με μεγάλη μου χαρά ότι είναι αληθινός ποιητής... Και

ιδού σήμερα σ' αυτό το βιβλίο ένα ριγάκι του εσωτερικού του κόσμου, το οποίο δεν μοιάζει με άλλα ριγάκια, τα οποία δεν έχουν τίποτα δικό τους.

Και αληθινά, αν έχει κανείς να παρατηρήσει κάτι στα πρώτα ετούτα και αργετά ακόμη άτεχνα και δυσκολογραμμένα δοκίμια του Βάρναλη, είναι πως δεν παρουσιάζει καμιά φανερή επίδραση από τους γύρω του. Ούτε του Παλαμά απήχηση βρίσκει κανείς στο στιχο του Βάρναλη, ούτε του Γρυτάρη, ούτε του Μαλακάση, ούτε πολύ λιγότερο του Δροσίνη, που όλοι αυτοί ήτανε τότε στην πρώτη γραμμή της ποιητικής δημιουργίας.

Ο Βάρναλης σπουδάζει φιλολογία, παίρνει το δίπλωμά του στα 1908 και διορίζεται ελληνοδιδάσκαλος στην Αμαλιάδα στα 1909. Στα 1911 βρίσκεται σχολάρχης στην Αργυλαστή, ανακατώνεται στ' αθέικα του Βόλου κ' είναι κι αυτός ανάμεσα σε κείνους που κατηγορήθηκαν μαζί με το Δελμούζο και το Σαράτη. Αθωώθηκε όμως με βούλευμα κ' έτσι δεν ήτανε στη δίκη των «αθέων», που έγινε στ' Ανάπλι στα 1914.

Από τα 1912 ως τα 1915 υπηρέτησε σχολάρχης στα Μέγαρα και στο διάστημα αυτό ήρθε και στο Διδασκαλείο της μέσης παιδείας.

Από τα 1915 ως τα 1917 υπηρέτησε σχολάρχης στην Κερατιά. Έπειτα τον μεταθέσανε καθηγητή στον Πειραιά, απ' όπου το Φλεβάρη του 1919, ύστερ' από διαφωνισμό, στάλθηκε υπότροφος στο Παρίσι για να σπουδάσει αισθητική και φιλολογία.

Στα δεκαπέντε αυτά χρόνια ωριμάζει το ποιητικό ταλέντο του Βάρναλη.

Ο ιδεολογικός του κόσμος ως τα 1919 δεν παρουσιάζει καμιά σφοδρή επίδραση ούτε από τους βαλκανικούς πολέμους, ούτε από τον παγκόσμιο πόλεμο, αν και φόρεσε το χαιδί και υπηρέτησε πολύν καιρό στρατιώτης.

Τα πατριωτικά όνειρα της παιδικής του ζωής δεν ξύπνησαν μέσα του, ούτε φαίνεται να τον αγγίζει διόλου η εξόρμηση της αστικής τάξης για την πραγμάτωση της «μεγάλης ιδέας». Αν τον εμπνέει κάτι πιο γενικό και πιο αντικειμενικό, έξω από τον υποκειμενικό του συνασθηματισμό, αυτό έρχεται από την αρχαία Ελλάδα, όχι όμως με το νόημα που την έβλεπαν οι κούφιοι αρχαιοπαράδοροι αλά Μιστριώτη.

Την αρχαία Ελλάδα την έβλεπε σα μιαν ενσάρκωση της ομορφιάς και της επικουρείας βιοθεωρίας. Ένας ωραιόπαθος, φυσιολατρικός συγκρατημένος ηδονισμός κυριαρχεί στην ψυχή του και η φόρμα που παίρνει η ποιητική δημιουργία του βρίσκει την αντιστοιχία της στους γάλλους παρνασιούς. Ο Λεκόντ Ντελίλ, ο Σουλύ Πριντόμ, ο Ζοζέ-Μαριά ντε Ερεντιά είχανε βρει πολλούς μιμητές στην Ελλάδα. Ο Παλαμάς, ο Γρυτάρης, ο Μαβίλης κι άλλοι πολλοί δοκίμασαν να δώσουνε σε φόρμα καλοδοιλεμένη, στη σφιχτή δαχτυλιδόπετρα του σονέτου, μορφές απ' την αρχαία Ελλάδα, αναστημένες μέσα σ' ένα πλαίσιο ολυμπικό, όπου τα πιο σφοδρά πάθη της ζωής υποτάσσονται στον υπέρτατο νόμο της αρμονίας, της συμμετρίας, της ομορφιάς. Η ιδεολογική του αυτή ροπή έφερε στην τέχνη του Βάρναλη δυο μεγάλα καλά. Δυνάμωσε μέσα του την αίσθηση της τέλειος φόρμας, τον έκανε να κυριαρχήσει απόλυτα τα πλαστικά του μέσα. Η γλώσσα ζυμώνεται πια στα χέρια του με μαεστρία και ολοένα πλησιάζει το ιδανικό της τέλειος αντιστοιχίας ανάμεσα στη θέληση του ποιητή και τη δύναμή του.

Το δεύτερο σπουδαίο καλό ήταν ένα γνώρισμα του παρνασιισμού που φάνηκε αργότερα και στον Καβάφη, με την ιδιότυπη σε τούτον εξέλιξη. Ο παρνασιισμός, προσπαθώντας τάχα ν' αναστήσει πιστά τις αρχαίες μορφές με το πραγματικό περιεχόμενο του καιρού τους,

όντας ένα είδος ιστορικοκλασικού νατουραλισμού, στ' αλήθεια δεν έκανε τίποτ' άλλο από το να προβάλλει μέσα στον αρχαίο κόσμο τη συνείδηση της αστικής τάξης απάνω στη στιγμή της απόλυτης κυριαρχίας της. Του παρνασιισμού η πνοή ήτανε μετρημένη, βέβαια, ωστόσο συνήθιζε τον τεχνίτη να γεμίζει τα ιστορικά σύμβολα με περιεχόμενο, να τα ζωντανεύει. Και η τάση αυτή κ' η γύμναση, που θα έμενε ένα απλό παιχνίδισμα, όπως έγινε με τον Παλαμά, το Γρυπάρη και το Μαβίλη και άλλους πολλούς, αν έμενε κι ο Βάρναλης κλεισμένος μέσα στα τείχη της αστικής ψυχοσύνθεσης, έδωκε αργότερα τους πιο εξαιρετικούς καρπούς, όταν ο Βάρναλης γκρέμισε τα τείχη και πέρασε στην επανάσταση.

Τα ποιήματα της λυρικής αυτής εποχής του Βάρναλη από τα 1905 ως τα 1920 βρίσκονται σκορπισμένα σε διάφορα περιοδικά του καιρού εκείνου. Στο *Νουμά*, στην *Ηγησώ*, στα *Γράμματα* της Αλεξάντρειας, στον *Πάνα* που έβγαζε ο Αρ. Καμπάνης, στη *Νέα ζωή* της Αλεξάντρειας, στον *Πυρσό*, στους *Βωμούς* και σ' άλλα. Σε βιβλίο δε βγήκαν ακόμη, γιατί και ο ίδιος ο ποιητής σήμερα δεν τα εκτιμάει τα έργα του της εποχής εκείνης. Μα δεν έχει δίκιο. Βέβαια δε θα είχανε καμιά ξεχωριστή σημασία αν ο ποιητής δεν είχε την υστερότερη εξέλιξή του. Σήμερα όμως είναι σημάδια στο δρόμο του. Για δείγμα της τέχνης αυτής δίνουμε εδώ τον *Ορέστη*.

ΟΡΕΣΤΗΣ

*Σέλινα τα μαλλιά σου μυρωμένα
λύσε τα, να φανείς ως είσαι, ωραιός
και διώξε από το νου σου πια το χρέος
του μεγάλου χρησμού μια και κανένα*

*τρόπο δεν έχεις άλλονε! Και μ' ένα
χαμόγελο, ιδές πως σ' έφερ' έως
στ' Άργους την πόλη ο δρόμος σου ο μοιραίος
το σπλάχνο ν' αφανίσεις που σ' εγέννα.*

*Κανείς δε σε γνωρίζει εδώ· και συ όμοια
τον εαυτό σου ξέχασέ τον κι άμε
στης χρυσής πολιτείας τα σταβροδρόμια.*

*Και το έργο σου, σα να 'ταν άλλος, κάμε·
έτσι κι αλλιώς θα παίρνει σε από πίσου
για το αίμα της μητρός σου, για η ντροπή σου.*

Από την ποίηση αυτή δύσκολα μαντεύει κανείς το Βάρναλη της επαναστατικής εποχής και για ένα λόγο ακόμη. Είναι αξιοπαρατήρητο, πως στην ποιητική δημιουργία του Βάρναλη ως τα 1920 δε φανερώνεται ο σαρκασμός και η σάτιρα, το πικρό εκείνο γέλιο, που κρύβει τόση πείρα της ζωής και τόση επανάσταση μέσα του. Μόνο κάπου κάπου παρουσιάζεται ένας τόνος παιχνιδιάρικος, ένα τράβηγμα του διονυσιακού μεθυσιού ως την άκρη του, ένας νατουραλισμός, που έχει σταματήσει στον προθάλαμο της σάτιρας.

Η ΘΥΣΙΑ

*Το μυτερό σου το σκουφι,
Μίδα, απ' την άτριχη κορυφή
πέτα κάτω
κι άμε να φέρεις απ' τ' αχούρι
το διχρονίτικο γαϊδουρί
το βαρβάτο.*

*Που λάμπ' η πέτσα του γκαλί
κι αφέντης δεν το καβαλεί
και τη νιότη
την απερνάει στα πσινά του
ολόρθο κ' είναι τ' αχαμνά του
όλο αξιότη.*

.....

Μ' αυτό το ποίημα είχαν εξαντλήσει ο Βάρναλης τα όρια της αστικής σεμνοτυφίας και είχε ξαφνίσει τους μικροπόνηρους επαρχιώτες της Αθήνας, που αργότερα τον ονόμασαν «πορνογράφο».

Μα η περίοδο αυτή της ποιητικής δημιουργίας του Βάρναλη κορυφώνεται σ' ένα ποίημα πολύ αξιοπρόσεχτο, πολύ σημαντικό για την εξέλιξη του ποιητή και πολύ χαρακτηριστικό για την πνευματική ζωή του τόπου μας.

Στα 1919 ο Βάρναλης βρίσκεται στο Παρίσι. Από χει στέλνει, στις 10 Αυγούστου, στο περιοδικό *Μαύρος Γάτος*, που έβγαζε τότες ο Γεράσιμος Σπαταλάς, ένα μεγάλο ποίημα από εξήντα οχτάστιχες στροφές με τον τίτλο *Άσμα πρώτο, ο Προσκινητής*, αφιερωμένο του σοφού μου δασκάλου Ν.Γ. Πολίτη.

Είναι το μεγαλύτερο ποίημα που είχε γράψει ως τότε ο Βάρναλης. Το συνοδεύει με μια επιστολή, όπου λέει πως το ποίημα αυτό είναι μια δικαιολογία στα πεταχτά των πίστεών μου. Όπου φαίνεται πως ομιλώ εγώ, ξαίρε το, πως εγώ αληθινά δεν υπάρχω. Αντιπροσωπεύω κάποιον τρίτον· ίσως εκείνον, που έπρεπε να υπάρχει. Κάποτε το εγώ γίνεται εμείς, κάμνω τότε την αντίθεση της συνολικής ψυχής απέναντι των μονάδων, που παρανοούν το βάθος της. Και ο πόθος μου είναι, όντας συνευγάτης αυτής της ψυχής, να βρεθεί δημιουργός με τη δύναμή της.

Τι είναι αυτό το ποίημα; Αυτή η γλώσσα η μυστηριακή; Όπου φαίνεται πως ομιλώ εγώ, ξαίρε το, πως εγώ αληθινά δεν υπάρχω. Αυτή η ιδεαλιστική φρασεολογία τι μας προμηνάει; Αν ο Βάρναλης σταματούσε μ' αυτό το έργο, η αστική κριτική θάλεγε πως ο Βάρναλης υψώθηκε στο τέλος της δημιουργίας του, στον πιο αγνό ιδεαλισμό και στην πιο καθαρή συνταύτιση της Ιδέας με την αθάνατη Ελλάδα. Αφού με τη μελέτη της Αρχαίας Ελλάδας ποτίστηκε στις πιο κρουσταλένιες πηγές της γνώσης και της ομορφιάς, αφού τα ηρωικά έργα των βαλκανικών πολέμων και του ευρωπαϊκού εξαγνίσανε στα μάτια του και την τωρινή Ελλάδα, είδε στη φωτεινή ιστορική διαδρομή της φυλής του τρεις χιλιάδες τώρα χρόνια τη

μοίρα του πρωτοπόρου οδηγού της ανθρωπότητας ολάκερης. Και ήθεε τέλος προσκνη-
της και ψάλτης μεγαλόστομος αυτού του μεγαλείου. Λούζεται και καθαρίζεται πριν μιλήσει
για την αιώνια Ελλάδα.

*Πριχού να 'γγίσω τον Αγαθού τη ρίζα
πριχού η καρδιά γεφτεί τ' άγιο σου χώμα.
πάθη παλιά, παλαιά που την ορίζα,
βαθιά τα ξεβοτάνισα· και σώμα
αχαμνό, κεφαλή και χαιτή γκρίζα,
τα χέρια μέσα κ' έξω και το στόμα
τα λούσα με κρασί και με μπαχάρια
και σου τα φέρνω, ως έπρεπε, καθάρια.*

Οραματίζεται λοιπόν και τραγουδάει τις ομορφιές της ελληνικής γης, που είναι όλης της
γης αφάλι, οραματίζεται την ελληνική ιστορία από την ομηρική εποχή, έρχεται στην αρχαία
Αθήνα, περνάει στο μεσαίωνα, στην κρητική πνευματική άνθιση, στα δημοτικά τραγούδια,
στο Σολωμό. Με το όραμα αυτό της Ελλάδας ανεβαίνει όλο ψηλότερα και ποθεί τώρα κι αι-
τός να γίνει ένας δημιουργός, να γίνει συνεχιστής του οράματος. Η «μεγάλη φυλή» τον έχει
μεθύσει από ενθουσιασμό.

*Και στοχασμούς και λόγια κ' έργα θεία.
Ω θάματα που κοιβαλείς μετά σου!
Χριστό κι Ορφέα, Αθηνά και Παναγία
κινάς και σμίγεις στα κινήματά σου.*

Και οι Έλληνες, η συνολική ψυχή, το «εμείς», δεν είναι πια όντα θνητά σαν τους άλλους
ανθρώπους. Είναι ιδέες αθάνατες.

*Πού πάμε; Ακούω πάσ' άνοιξη τ' αηδόνι
όλβια ζήση στο πάθος του να βρίσκει.
Δεν έχει χτες και σήμερα. Η Δωδώνη
κι ο άγιος Τάφος βαθιά μας όρθιος μνήσκει.
Κι αν καταρρέουν οι πίστες, μεις αιώνιοι
περνάμε απ' τη ζωή στο θάνατο, ησχιοι
και στη ζωή απ' το θάνατον! Όχι όντα,
είμαστε Ιδέες, που ζούνε πολεμώντα!*

Αληθινά ο Βάρναλης, τη στιγμή που γράφει αυτό το ποίημα, ζυγώνει στη μεγάλη κρίσιμη
στιγμή της ζωής του. Το ποίημα αυτό είναι το φουσκωμα ενός μεγάλου ψυχικού ανακοχλα-
σμού, που γίνεται μέσα του.

Η αστική Ελλάδα, που έσερνε πίσω της και τη μεγάλη μάζα του λαού, κάνοντας τη μεγά-
λη εξόρησή της την πολεμική, είχε νικήσει σε δυο μεγάλους πολέμους μέσα σε λίγα χρόνια,

στα 1912-13 και στα 1918. Τεράστια αποτοπιοποίηση είχε φουσκώσει περφημάνια τα στήθια των Ελλήνων. Οι ραφιοδοί της φύλης άρχισαν μεγαλόστομα να τραγουδούν τις νέες δόξες πλάι στις παλιές. Ο Παλαμάς είχε αρχίσει παλιότερα με το *Δωδεκάλογο του γυφτου* και τη *Φλογέρα του βασιλιά* και ο Σικελιανός συνέχισε με τη *Συνειδηση της φύλης μου*, το *Πάσχα των Ελλήνων* και άλλα.

Ο Βάρναλης απάνω σ' αυτή τη στιγμή έρχεται στο Παρίσι. Είναι πια ώριμος ποιητής, κατέχει την τεχνική του στίχου, παίζει την αρμονία στα δάχτυλά κ' η γλώσσα του είναι πλούσια και πολύχρωμη, μεστή από ολοζώντανα σύμβολα. Ο ορίζοντας του, μόλις βγήκε από την Ελλάδα, πλαταίνει τεράστια. Θέλει τώρα να γίνει αυτός πνευματικός οδηγός του λαού του, να τραγουδήσει καλύτερ' απ' όλους τους άλλους, να σύρει τα πλήθη πίσω από την ορμητική του λύρα.

Και γράφει τον *Προσκνητή*. Και όμως αυτό το *Άσμα* πρώτο του ιδεαλισμού του ήτανε το τελευταίο. Σε λίγον καιρό γίνεται μέσα του ένας τέτοιος τεράστιος κριτικός διαφωτισμός, όπου το σύμπαντο κυριολεκτικά αναποδογυρίζεται. Σχεδόν ταυτόχρονα ή αμέσως μετά τον *Προσκνητή*, αρχίζει να γράφει *Το φως που καίει*.

Η κρίσιμη στιγμή φυσικά από καιρό ετοιμαζότανε μέσα του. Από τον καιρό που έζησε το βαλκανικό πόλεμο και τον εθνικό θρίαμβο. Μιαν ανταρσία, μιαν αντίθεση με τα καθιερωμένα είχε πάντα μέσα του. Τώρα, όμως, στο Παρίσι, ήρθε σε αμεσότητα επαφή με τις μεγάλες κοινωνικές αντιθέσεις. Ο Ρομαίν Ρολλάν, ο Μπαρμπύς τον επηρεάζουνε. Ακούει την κριτική των αριστερών για το μεγάλο πόλεμο. Και πέρα στο βάθος του ορίζοντα ξεχωρίζει τις τεράστιες φλόγες της ρουσσικής επανάστασης.

Και τότε γίνεται μέσα του η οριστική μεταστροφή. Ο νατουραλισμός του, η επικουρεία διάθεσή του, που δεν εύρισκαν τρόπο να συνδυαστούν αρμονικά με μια ποίηση εθνική, θρησκευτική και ιδεαλιστική, βρέθηκαν συνταιριασμένα εξαιρετα με τη φλογερή σαρκαστική ορμή, που ξυπνάει τώρα μέσα του με το διαλεκτικό ματεριαλισμό, που καταχτάει το νου του σαν ένα ψυχόρηπτο. Ο Βάρναλης βρήκε τον αληθινό εαυτό του. Οι ιστορικές συμβολικές μορφές, που αγωνιζότανε μάταια να τις συλλάβει και να τις αναστήσει μέσα στη θολή και ψεύτικη ατμόσφαιρα του ιδεαλισμού, ξύπνησαν ολοζώντανες, γέμισαν από νόημα ανθρώπινο, πήρανε σάρκα και χρώμα και πνοή μόλις τις αντίκρισε ρεαλιστικά και επαναστατικά.

Τώρα μπορεί πια να επιχειρήσει τον τεράστιο άθλο να βάλει να μιλήσουνε ανθρώπινα και νοητά από σημερινούς ανθρώπους, τον Προμηθέα και το Χριστό και την Παναγία και το Σωκράτη. Οι άδειες σκιές, τα σκέλεθρα της ιστορίας περπάτησαν ανάμεσά μας, μίλησαν τη γλώσσα μας, άγγιξαν την καρδιά μας. Από τον καιρό που πρωτογράφει *Το φως που καίει* ίσαμε σήμερα, μια ενιαία γραμμή θαμαστής συνοχής και ζωντάνιας διαπνέει το έργο του Βάρναλη.

Η τέχνη του έφτασε στη μεγαλύτερη τελειότητά της. Ο στίχος του λαμπερός και συνάμα λεπτός, κάθε του λέξη ακριβοζυγισμένη, μεστή από το νόημά της, αστράφει με όλα της τα πλούτη. Αρμονικός, άνετος, πολίβουος, πολύτροπος, κυλάει ο στίχος του σ' όλες τις νότες σ' όλους τους χρωματισμούς, λιγερός, τρυφερός, σαρκαστικός, σπαθάτος, κοφτερός, οργισμένος, καλοσυντεμένος, βαθύς, λαγαρός, όλος φως, όλος μουσική ο στίχος του Βάρναλη.

Μα ταυτόχρονα ο Βάρναλης φτάνει και στην κορυφή της πρόξας. Πρώτος και μόνος αυτός, συνδυάζοντας στον τόπο μας την τέλεια κατοχή και της στιχουργικής μαεστρίας

και της πεζογραφικής τελειότητας, γράφει τον πιο καθαρό, τον πιο πλαστικό, τον πιο υποταγμένο, μα και τον πιο ορμητικό, τον πιο αρμονικό και τον πιο δυνατό πεζό λόγο στην Ελλάδα.

Από τα 1922 ως τα 1926 έβγαλε ο Βάρναλης τ' ακόλουθα βιβλία: *Το φως που καίει* (1922), *Ο λαός των μουνούχων* (1923), *Ο Σολωμός χωρίς μεταφυσική* (1925), *Σκλάβοι πολιορκημένοι* (1927), *Η αληθινή απολογία του Σωκράτη* (1931), *Το φως που καίει*, δεύτερη έκδοση ξαναπλασμένη (1933). Εξόν απ' αυτά δημοσίεψε λίγα μετρημένα ποιήματα, τους *Μοιραίους* στη *Νεολαία* του 1922, τη *Λεφτεριά* στη *Μούσα* (περιοδικό του Λ. Κορυφούλα), τον *Καλό πολίτη*, το *Στο πέρασμά σου*, και αρκετά κριτικά σημειώματα στο περιοδικό *Αναγέννηση* (1926-28) και στους *Πρωτοπόρους* και *Νέους πρωτοπόρους*.

Στη δεύτερη αυτή περίοδο της δημιουργίας του ο Βάρναλης είναι ο μεγάλος χαλαστής. Η πνευματική του προσωπικότητα υψώνεται μέσα στους ανθρωπάκηδες, τους τσανακογλύφτες, τους λακέδες, τους φινγάδες και τους προδότες, που μελανώνουν γύρω τους το νερό. Η σκέψη του, η ποίησή του η ρωμαλέα, η αντρίκια του σάτιρα, το καταλυτικό γέλιο του, αστράφτει σα ρομφαία, που τη χτυπάει ο ήλιος. Ο ήλιος που τον φωτίζει είναι ο διαλεχτικός ματεριαλισμός και η προλεταριακή επανάσταση. Υπεύθυνα, παληκαρία, άντρας αυτός μέσα στα γυμνοσαλιάγια, πήρε απάνω του το χρέος το πνευματικό να μιλήσει με τη μορφή της τέχνης, τη γλώσσα της ατρόμητης και αναπλαστικής αλήθειας πέρα για πέρα. Βαθιά γνώση της ανθρώπινης ψυχής και της ανθρώπινης κοινωνίας τον σπλίζει με τη δύναμη του λυτρωτή σαρκασμού.

Καθαρός, αγνός, απόλυτα ειλικρινής, αληθινά έχει λούσει το στόμα και τα χέρια του και την ψυχή του, από τη στιγμή που επιτελεί το ιερό του χρέος. Ο Βάρναλης δεν είναι μόνο ο μεγάλος ποιητής, ο μεγαλύτερος ποιητής της νεότερης Ελλάδας, είναι συνάμα η πιο καθαρή, η πιο αγνή, η πιο τίμια πνευματική προσωπικότητα στον τόπο μας.

Στα έργα της δεύτερης, της μεγάλης δημιουργικής εποχής του Βάρναλη, πρέπει ν' αφιερωθεί ξεχωριστή για το καθένα μελέτη. Και πρέπει να γίνει αυτό τώρα μέσα στους *Νέους πρωτοπόρους* και συνάμα ν' ανοιχτεί συζήτηση απ' αφορμή και με βάση το Βάρναλη, για την τέχνη και την επανάσταση.

Το θέμα είναι πλατύ και πολύ σημαντικό. Ας αρχίσει η δουλειά από την ανάλυση των έργων του Βάρναλη. Ας δοθούν πλατιά στους προλετάριους οι στίχοι του και οι στοχασμοί του, που πρέπει να γίνουν χτήμα τους. Ν' αστράφτουνε μέσα σε κάθε νου, να τους ξαίρει κάθε στόμα. Και ας μελετηθεί ταυτόχρονα το ζήτημα: μπορεί να είναι ο Βάρναλης ο ποιητής της μάζας; Ο ποιητής του σημερινού προλεταριάτου, που μάχεται; Και ίσως ακόμη θα μπορούσε να βγει ένας τόμος με τα πιο διαλεχτά, τα πιο χτυπητά, τα πιο επαναστατικά κομμάτια του Βάρναλη και να πουλιέται φτηνά, για να τα μάθουν όλοι, να ποτισθούν μ' αυτά και να δυναμώσει μέσα τους η καταλυτική ορμή.

*Δε δίνω λέξεις παρηγόρια
δίνω μαχαίρι σ' ολουνούς·
καθώς το μπήγω μέσ' στο χώμα
γίνεται φως, γίνεται νους.*

Άκου πως παίρνουνε οι αγέρες
χιλιάδων χρόνων τη φωνή!
Μέσα στο λόγο το δικό μου
όλ' η ανθρωπότητα πονεί.

Όθε περνά γκρεμίζει κάτου
σαν το βοριά, σαν το νοτιά,
όλα τα φονικά ρηγάτα
θεμελιωμένα στην ψεφτιά.

Κ' ένα στηλώνει κι ανασταίνει
το 'να βασίλειο της Δουλειάς,
(ειρήνη, ειρήνη!) το βασίλειο
της Παναθρώπινης Φιλιάς.

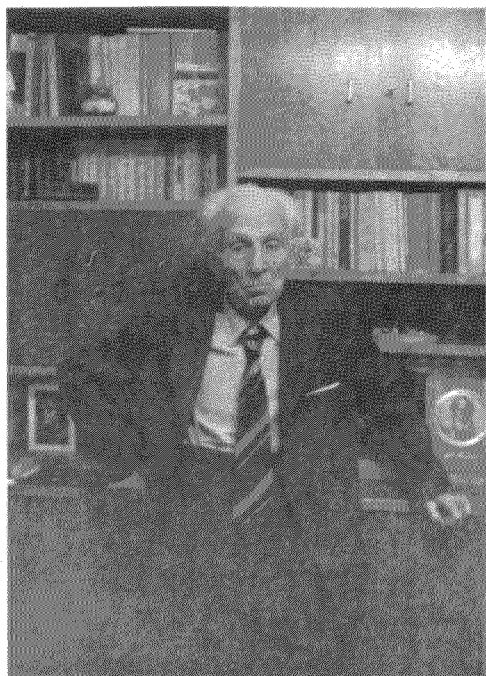
Δ. Γληνός και Κ. Βαρναλής. Προς την εξορία. 1935

«Βαριμπόμπη 1938; (Στην άκρη δεξιά Φώτος Πολίτης), μπροστά εγώ [Κ. Βάρναλης], Γεύμα της Πρωΐας»

Κώστας Βάρναλης, 1912

Κ. Βάρναλης, Στο σπίτι της οδού Σπύρου Μερκούρη, 1973